

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 1
Кафедра кримінального права і кримінології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Основи кримінального права»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

галузь знань – 12 Інформаційні технології;
спеціальність – 125 «Кібербезпека (Безпека інформаційних та
комунікаційних систем)»

за темою – Поняття, мета та види покарань.

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 19.05.2022 р. № 5

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 1
Протокол від 18.05.2022 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 19.05.2022 р. № 5

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального права і кримінології, протокол від 03.05.2022 р. № 6.

Розробник:

старший викладач кафедри, кандидат юридичних наук,
доцент Олішевський О.В.

Рецензент:

завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6
ХНУВС, доктор юридичних наук, професор Харченко В.Б.

План лекції

1. Поняття покарання.
2. Мета покарання.
3. Система покарань.

Рекомендована література:

Основна

1. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / А.М. Ященко, В.Б. Харченко, О.О. Житний та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова. Х.: Право, 2019. 480 с.
2. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. Литвинов О.М., Житний О.О., Клемпарський М.М. та ін; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 328 с.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2016. 363 с.
4. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навчальний посібник кол. авторів Литвинов О.М., Житний О.О., Васильєв А.А. та ін. Харків: НікаНова, 2015. 400 с.
5. Зінченко І.О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина у питаннях і відповідях: наук.-практ. посіб.: Атіка, 2013. 240 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник: затверджено МОН України, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.О. Володіна та ін.. Х.: Право, 2015. 528 с.
7. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.05.2021).
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: станом на 1 верес. 2015 р. С.В. Петков, О.І. Мотлях, Н.В. Малярчук та ін. Київ: Центр учб. літ., 2015. 720 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 20 січ. 2016 р. О.М. Литвинов, П.Д. Біленчук, К.І. Беляков та ін.. Київ: Центр учб. літ., 2016. 536 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

Додаткова

1. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 6. С. 14.
2. Старосольська С. П. Поняття та система покарань, непов'язаних з ізоляцією особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 301–311.

3. Сторожик Я. Б. Поняття та загальні умови екстрадиції осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 438 - 445.

Текст лекції

1. Поняття покарання

Чинний КК визначає **покарання** як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Слід наголосити, що сам термін «покарання» притаманний виключно кримінальному праву, тоді як інші галузі системи права для визначення санкцій, які застосовуються за порушення приписів норм використовують інші терміни.

Виходячи із законодавчого, **головною ознакою** кримінального покарання є те, що воно є **заходом примусу**. Однак, останнім часом в криміналістичній літературі звертається увага на те, що у будь-якій галузі права у випадках порушення врегульованих правом суспільних відносин може виникнути ситуація, коли для відновлення цих відносин та для подальшого належного їх функціонування необхідно застосувати примус до осіб, які добровільно не бажають виконувати встановлені вимоги. У кримінальному праві здійснення цих, так званих *відновлюючої* та *регулятивної* функцій актуалізується роллю цього права як інструменту охорони найважливіших суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань, що є суттєвим завданням будь-якої держави. Не випадково у КК України (ст. 1) наголошено, що він має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Саме для здійснення цього завдання КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Тобто, застосування кримінального покарання до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, є тим засобом, завдяки якому здійснюється вплив на поведінку людей, зокрема – засобом , що *примушує* до законослухняної поведінки, і вказаний примусовий вплив є першою з головних ознак кримінального покарання.

Другою його ознакою є те, що зазначений примус застосовується **від імені держави** та обов'язково **за вироком суду**. Це означає, що покарання носить публічний характер, воно призначається від імені держави обвинувальним вироком суду. Оскільки за ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, примус, який застосовується у вигляді кримінального покарання на виконання зазначеного обов'язку, природно, повинен виходити від нашої держави¹. З іншого боку, за Конституцією України (ст. 19), ніхто не може бути примушений

---

¹ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

робити те, що не передбачено законодавством, тому (ст. 55) права й свободи людини і громадянина захищаються судом і ці права і свободи можуть бути обмеженими (ст. 64) лише у випадках, передбачених Конституцією України. Саме такий випадок передбачено у ст. 63 Конституції, де зазначається, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені *вироком суду*. Ця ознака відтворює і ті положення Конституції України (ст. 124), згідно з якими правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а судові рішення саме і ухвалюються *судом іменем України*.

Наступна ознака кримінального покарання полягає в тому, що воно **застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення**. Це важливе положення кримінального закону конкретизує принципову ідею, закладену у ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Більш того, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому, за Конституцією України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Покарання носить особистий характер, воно призначається лише особі, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. Покарання є наслідком визнання вини особи в інкримінованому діянні, воно відбувається особисто засудженим і тягне для нього довготривалі правові наслідки у виді судимості. Покарання не може бути застосоване ні до кого іншого, крім особи, яка за вироком суду визнана винною у скоєнні передбаченого КК кримінального правопорушення.

Зазначені конституційні приписи покладено в основу ч. 2 ст. 2 КК і розвинуто у ст. 3, де сказано, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом, а застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Ще однією ознакою кримінального покарання є те, що воно полягає у **передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого**. Вона ґрунтується на цитованих вище положеннях ст. 63 Конституції України і, розглядаючи цю ознаку, слід мати на увазі Дві суттєві обставини. По-перше, обмеження прав і свобод засудженого є засобом реалізації карного призначення кримінального покарання. Отже, саме обсяг обмеження прав і свобод засудженого визначає те, чи буде передбачена законом кара більшою, чи, навпаки, меншою, тобто – більш м'якою.

У реалізації карного аспекту кримінального покарання беруть участь як законодавець, так і суд. Оскільки КК України(ч. 2 ст. 2) визначається, *які покарання застосовуються до осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння*, цей етап законотворення інколи позначається у теорії кримінального права як

законодавча індивідуалізація покарання, коли законодавцем у санкціях кримінально-правових норм фіксується певний типовий, так би мовити, «середній», ступінь суспільної небезпеки всього кримінального правопорушення та окремих елементів його складу.

Слід погодитися з тим, що для правильної організації справи призначення покарання судами свобода судового розсуду (судова дискреція) повинна бути достатньою, щоб дати можливість врахувати та оцінити особливості кожного окремого випадку. Водночас, вона повинна бути обмеженою суворими рамками закону, щоб вибір покарання не перетворився на свавілля. Межі покарання, які встановлено законом у санкціях відповідних кримінально-правових норм, таким чином, є головною перешкодою на шляху неналежного судового розсуду. Саме у визначених законодавчо межах суд обирає винному відповідне покарання з урахуванням вимог статті 65 КК, що зазвичай позначається як процес *судової* індивідуалізації покарання.

У призначеному покаранні міститься негативна оцінка поведінки винного з боку держави, приписи якої порушено, і воно тягне за собою виникнення у відповідної особи стану, що має назву *судимості*.

Реалізація завдань, які стоять перед КК України (ст. 1), неможлива без наявності відповідного апарату примусу, який застосовується до осіб, що не підкоряються кримінально-правовим вимогам. Таким апаратом є інститут кримінального покарання.

Покарання виникає одночасно із виникненням кримінального правопорушення і пов'язане з ним нерозривними зв'язками, які обумовлюють практичну неможливість існування одного без іншого.

Тривалий час домінувала думка (зауважимо, що вона продовжує бути доволі популярною в суспільстві і сьогодні) про необмежені можливості покарання в боротьбі зі злочинністю. При цьому абсолютно ігноруються демократичні підходи до застосування покарання, вироблені гуманістами середньовіччя (Беккарія, Монтеск'є), які визначали, що попередження злочинності є напрямом і більш ефективним і більш дієвим для досягнення завдань, що стоять перед кримінальним законом, ніж застосування покарання.

Прикладом може бути неадекватна оцінка можливостей смертної кари для вирішення завдань боротьби з найбільш тяжкими видами кримінально протиправних діянь. Для об'єктивності слід зауважити, що це притаманне не тільки нашому суспільству. Така точка зору існувала й існує в багатьох країнах світу. Про її невідповідність реаліям свідчить статистика злочинності. Приміром, після скасування в Україні смертної кари не відбулось збільшення кількості кримінальних правопорушень, за які раніше передбачалася можливість її застосування, що, до речі, відбувалось і в інших країнах, які скасовували цей вид покарання.

Історія вітчизняного кримінального права повною мірою підтверджує цю тезу. Навіть не заглиблюючись у далеку історію, а аналізуючи КК 1960 р., можна сказати, що невинуватна його жорсткість жодним чином не вплинула не тільки на зниження рівня злочинності, але і не стабілізувала його. Жорсткої позиції в питаннях застосування покарання дотримувалась і судова практика –

близько 60% засуджених призначалось покарання у виді позбавлення волі (для порівняння – у 1934 р. за загальнокримінальні злочини до позбавлення волі засуджувалось приблизно 35% винних). Однак жорсткість законодавства і практики не тільки не вплинули на зменшення рівня злочинності, а, навпаки, відповідним чином зумовили її зростання, яке об'єктивно було притаманне радянському суспільству в останні десятиріччя його існування.

Наукова думка давно, ще на початку 80-х років, зауважила хибність таких підходів і ставила питання про зміну кримінальної політики у сфері нормативного визначення розмірів та практики застосування кримінального покарання. Однак ці позиції залишались без уваги.

Новому кримінальному законодавству в питаннях визначення основних параметрів застосування покарання притаманні такі характеристики:

- змінена система покарання – вона орієнтує на застосування, при дотриманні всіх умов призначення покарання, насамперед більш м'яких, гуманних його видів. При цьому за цим самим принципом будуються і санкції статей Особливої частини КК;

- встановлено нові види кримінального покарання, які дають можливості для більш широкого маневру в питаннях застосування покарання з урахуванням конкретних характеристик кримінально-протиправного діяння та особи винного;

- знижені санкції норм, які передбачають відповідальність за значну кількість кримінальних правопорушень;

- здійснений крок у напрямі гуманізації покарань – підтверджено скасування смертної кари, замість якої впроваджено довічне позбавлення волі за вчинення обмеженого кола особливо тяжких злочинів проти життя;

- здійснена орієнтація на застосування за кримінальні проступки та не тяжкі злочини насамперед покарань не пов'язаних із позбавленням волі.

На переконання вчених все це приведе до докорінної зміни практики застосування покарання, яке повинно бути орієнтовано на гуманне ставлення до осіб, що вперше вчинили кримінальне правопорушення невеликої або середньої тяжкості, усвідомили ступінь своєї провини, щиро розкались у вчиненому, що дає підстави для призначення мінімального покарання і навіть до звільнення від нього. Паралельно повинно здійснюватись застосування суворих, жорстких видів покарання до осіб, які вчинили тяжкі і особливо тяжкі злочини та рецидивістів.

Ці вище проаналізовані ознаки відмежовують кримінальне покарання від інших видів реакції, що може мати місце при порушенні особою правових приписів, які передбачені нормами інших галузей системи права.

2. Мета покарання

У юридичній літературі проблемі покарання присвячено чимало робіт. Вона належить до розряду надзвичайно широких та багатогранних філософських і соціально-правових проблем, на яких віками фокусувалася увага громадської думки. І зовсім не випадково й незалежно від особливостей

суспільно-політичного устрою та принципів кримінальної політики в різних державах проблематика покарання (його цілі, види, межі та ін.) й на сьогодні залишаються осередком уваги.

Не викликає сумнівів, що зміст покарання залежить від того, в рамках якої суспільно-економічної формації воно існує, які соціальні, політичні, культурні, моральні погляди (тобто яка ідеологія) панують у суспільстві. Кримінальний закон і покарання повинні відповідати устрою суспільства, стану економіки й побудованих на цій базі етичних і правових поглядів, що характеризують суспільні відносини.

Історичний аналіз розглядуваного питання дає підстави стверджувати, що для еволюції покарання характерним є рух його запобіжної сили від загрози суто фізичним впливом на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення до різних видів морального примусу. Так, у часи, коли в праві отримало перевагу приватне начало, покарання було правом потерпілого й мало за мету задоволення потреб потерпілого. З подальшим розвитком суспільства, коли починає переважати публічне начало, покарання стає правом державної влади з метою залякування суспільства. На сьогодні покарання є не тільки правом, а й обов'язком державної влади і «тільки на вищій сходинці свого розвитку, як об'єктивоване покарання, воно починає базуватися на досвіді, і лише як правомірне покарання, вперше сприймає в себе ідею про ціль.

У науковій літературі вирізняють декілька концепцій цілей покарання, серед яких – *теорія відплати* (відносять до абсолютних теорій), *теорія досягнення корисної мети* (відносні теорії) та *змішана теорія*.

Абсолютні теорії характеризуються дещо по-різному: як теорії, які вважають покарання самоціллю; як теорії, що обґрунтовують право покарання на абсолютних засадах, потребуючих кари без урахування будь-яких корисних наслідків; як теорії справедливості чи відплати. Дехто з криміналістів головною чи, принаймні, однією з характерних ознак абсолютних теорій визнають самоцільність покарання; інші, замовчуючи про дану ознаку, поряд з нею відмінною ознакою таких теорій вважають визнання кари морально й безумовно необхідною; треті підкреслюють, що в даних доктринах покарання ґрунтується на принципі справедливості. Найчастіше як на характерну ознаку абсолютних теорій вказують на те, що згідно з цих доктрин кримінальне правопорушення є єдиною підставою покарання і його наслідки виправдовуються виключно вчиненням кримінальним правопорушенням незалежно від сподівань на будь-які корисні наслідки. У силу зазначених ознак цю групу теорій визнають «абсолютними», «теоріями відплати», «теоріями необхідності».

Відносні теорії характеризуються як теорії корисності, доцільності, як доктрини, які вбачають у покаранні лише засіб для досягнення корисної мети. Зокрема, при покаранні держава не повинна відмовлятися від користі, але не для себе безпосередньо, а для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Саме таким шляхом держава й може виявити вплив на стан злочинності, саме так можна вести з нею боротьбу, піклуючись не про знищення осіб, що вчинили

суспільно небезпечні діяння, а про їх виправлення чи усунення. Одні з них вважали, що метою покарання є попередження вчинення кримінального правопорушення шляхом залякування (Бентам). На їх думку, для досягнення цієї мети необхідно, щоб покарання завжди було на один ступінь більшим, ніж та вигода чи насолода, які спрямували винного на шлях злочинний шлях.

Очевидні недоліки та односторонність запропонованих прихильниками як абсолютної, так і відносної теорій покарання рішень спричинили пошуки засобів раціонального поєднання відповідних ідей, внаслідок чого у XIX ст. почали виникати змішані теорії кримінального покарання, які у різних варіантах комбінували конкретні цілі або надавали різну пріоритетність цілям у тій чи іншій їх комбінації.

Змішані теорії визначають як доктрини, які намагаються поєднати суттєві теорій двох попередніх теорій.

Чинний кримінальний закон у ст. 50 КК визначив, що цілями покарання є: а) кара, б) виправлення засуджених, в) спеціальна превенція, г) загальна превенція. У криміналістичній літературі є традиційним вирізнення таких цілей покарання, як загальна і спеціальна превенція, виправлення засуджених.

У вітчизняному КК закріплено саме змішану модель цілей покарання, її аналіз дозволяє зробити такі висновки:

По-перше, як вже зазначалось, метою кримінального покарання, за українським кримінальним законодавством, є **кара**, тобто певна відплата винному за вчинений ним кримінальне правопорушення. Проте доречно зауважити, що у нашому законодавстві відтворено лише ідею кари, а на її застосування накладено суттєві обмеження. Наприклад, при вчиненні майнових кримінальних правопорушень, хоча інколи використовується принцип пропорційності, проте у досить обмеженому і значно модифікованому вигляді.

Тривалий час у теорії кримінального права існувала полеміка щодо питання про кару як мету покарання. Ідеологічні штампи, притаманні радянській науці, висували на першу позицію цілі перевиховання осіб та попередження злочинності, пересуваючи кару на другі місця або взагалі відмовляли їй в існуванні.

Однак це лише одна мета з низки тих, що стоять перед кримінальним покаранням.

По-друге, безумовною метою кримінального покарання визнано **виправлення** засуджених. Саме ж це виправлення можна тлумачити у двох аспектах. Його можна розглядати як звичайну ресоціалізацію особи, тобто – як «юридичне виправлення», коли внаслідок, наприклад, пенітенціарного впливу засуджений не скоїть більше кримінальних правопорушень, головним чином, тому, що він не хоче знову відбувати покарання. Але виправлення можна тлумачити як процес докорінної перебудови всього психічного складу особистості, побудови нової структури мотивів замість тих навичок, що коренились у відповідної особи до того, як її було засуджено. Зауважимо, що з точки зору кримінального законодавства достатньо досягти мети ресоціалізації, хоча це не означає, що нею вичерпується зміст пенітенціарного чи іншого (при

засудженні до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі) впливу взагалі.

По-третє, метою кримінального покарання є також **запобігання** вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень. Цю мету покарання у літературі прийнято поділяти на два різновиди – загальне та спеціальне попередження (запобігання вчиненню) кримінального правопорушення. Під **загальним** попередженням розуміється запобігання вчиненню кримінального правопорушення іншими особами, що являє собою певну модифікацію теорії залякування, коли завдяки суворості покарання, встановленого у санкціях статей КК, та загальному авторитету кримінального закону, законодавець розраховує на те, що окремі нестійкі особи будуть утримуватися від скоєння кримінального правопорушення, з тим, щоб уникнути можливих небажаних наслідків їх вчинення.

Спеціальне попередження кримінального правопорушення полягає у створенні таких умов, які унеможливають або ускладнюють можливість вчинення нових кримінальних правопорушень особами, які вже вчинили той чи інший вид кримінального правопорушення і відбувають за нього покарання. Тобто, це попередження спрямоване на запобігання переростанню одиничних кримінальних правопорушень у їх множину. Досягається ця мета покарання у різні засоби. Так, наприклад, тривале позбавлення волі інколи значно ускладнює скоєння засудженим нових кримінальних правопорушень, а у країнах, де застосовується смертна кара, її використання унеможливорює скоєння відповідним засудженим нових кримінальних правопорушень. До того ж пенітенціарний вплив на засуджених значною мірою орієнтовано на ефективну реалізацію карного аспекту покарання, оскільки завдяки загрозі повторного його застосування існує надія утримати винного від вчинення нових кримінального правопорушення.

Що стосується положення КК, відповідно до якого покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50), то воно є специфічним (і цілком зрозумілим) відтворенням положень ст. 3 Конституції України, де передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, отже, і всіх державних органів. До того ж, згідно зі ст. 28 Конституції, кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

3. Система покарань

У чинному Кримінальному кодексі у ст. 51 визначено види покарань, а стаття 52 визначає, які із вказаних покарань є основними, додатковими та такими, що можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові.

Виходячи із вищезазначеного, доктриною кримінального права визначається **система покарань** як встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному

порядку за ступенем їх суворості (від найменш суворого до найбільш суворого).

Характерними ознаками системи покарань є те, що вона:

- а) складається із переліку конкретних видів покарань;
- б) цей перелік визначений кримінальним законом;
- в) цей перелік є обов'язковим для суду;
- г) види покарань розташовані у цьому переліку в певному порядку.

Система покарань побудована за принципом «від найлегших до найсуворіших»;

- д) зазначений перелік є вичерпним, носить замкнутий характер;
- е) свідчить про співвідношення між окремими видами покарань;

є) надає можливість при застосуванні покарання переходу в межах замкнутої системи від більш суворих до менш суворих покарань за наявності відповідних підстав (ст. 69 КК).

Система покарань у кримінальному законодавстві постійно змінюється разом зі змінами в політичній, соціально-економічній ситуації в країні, розвитком права і культури, а також залежно від стану, структури і динаміки злочинності.

Так, чинний кримінальний кодекс визначив 12 видів покарання (штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі).

Однак, слід вказати, що в науці кримінального права обстоюється позиція, що закон по суті називає 17 видів покарань. Така розбіжність у цифрах виникає через те, що позбавлення права обіймати певні посади і позбавлення права займатися певною діяльністю визнаються вченими різними видами покарань, так само як різними їх видами є позбавлення військового звання, позбавлення спеціального звання, позбавлення рангу, позбавлення чину і позбавлення кваліфікаційного класу.

Перелік покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, встановлено ст. 98 КК України й він значно менший.

Таким чином, жодна інша, крім статей 51 і 98, стаття КК України, а також жоден інший нормативно-правовий акт не встановлює види покарань. Система покарань може бути змінена лише шляхом прийняття відповідних змін до КК.

Критеріями класифікації покарань можуть виступати:

- а) порядок їх призначення;
- б) суб'єкт, до якого застосовується покарання;
- г) можливість визначення строку, на який призначається покарання;
- д) зв'язок із ізоляцією від суспільства;
- е) наявність чи відсутність обмежень майнового характеру;

є) можливість чи неможливість призначення певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК, тощо.

Із означених класифікацій перша (за порядком призначення) є нормативною. Вона закріплена ст. 52 КК. Інші є результатом теоретичних доробок вчених.

За порядком призначення покарання всі визначені ст. 51 КК види покарання поділяються на три групи:

- основні покарання;
- додаткові покарання;
- покарання, що можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові.

Основними визнаються ті покарання, які застосовуються самостійно. До цієї групи, відповідно до ч. 1 ст. 52 КК належать громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. До засуджених осіб може бути застосований лише один із основних видів покарання, передбачених санкцією відповідної норми Особливої частини КК. Застосування двох і більше видів основних покарань за одне кримінальне правопорушення є недопустимим (ч. 4 ст. 52 КК).

Додатковими визнаються покарання, які не можуть застосовуватись самостійно, а застосовуються виключно в сукупності з одним із основних покарань. Згідно зі ч. 2 ст. 52 КК до цієї групи покарань належать: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. Кримінальний закон (ч. 3 ст. 52 КК) передбачає можливість приєднання до основного покарання одного чи кількох додаткових покарань у випадку та порядку, передбачених КК. Так, відповідно до ст. 55 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

До третьої групи *покарань, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові*, належать, відповідно до ч. 3 ст. 52 КК, штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

За суб'єктом, до якого застосовується покарання всі види покарання поділяються на:

- загальні;
- спеціальні.

Загальними визнаються види покарання, які можуть бути застосовані до будь-якої особи, що засуджується за вчинення кримінального правопорушення. До цього виду належать штраф, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Спеціальними визнаються покарання, які можуть застосовуватись до спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення. До них належать позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або

кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; службові обмеження для військовослужбовців; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

За строком покарання, яке призначається, поділяються на:

- *строкові*;
- *безстрокові*.

Строковими визнаються покарання, які мають визначений строк їх застосування. До цих видів належать позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк.

Безстроковими визнаються покарання, які не мають визначеного строку їх застосування: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, довічне позбавлення волі.

Два види покарання – штраф і конфіскація майна – не належать до жодної з цих груп, оскільки будучи майновими покараннями, не пов'язані з тим чи іншим строком, а виконуються одномоментно.

За зв'язком з ізоляцією від суспільства покарання можна поділити на дві групи:

- покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства (арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);
- покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства (усі інші, крім зазначених, видів покарань). Ця класифікація покарань має першочергове значення для кримінально-виконавчого права. Останнім часом, вчені говорять, що доцільно говорити не про ізоляцію від суспільства, а про обмеження свободи, яке слід тлумачити у широкому й відносити до таких видів покарань як позбавлення волі, так й обмеження волі.

За критерієм **наявності чи відсутності обмежень майнового характеру** виділяються:

- покарання, пов'язані з обмеженнями майнового характеру (штраф, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна);
- покарання, не пов'язані з такими обмеженнями (усі інші, крім зазначених, види покарань).

За критерієм **можливості чи неможливості призначення** певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК України виділяють такі види покарання: 1) не можуть бути призначені, якщо вони не передбачені як основні чи додаткові санкцією статті Особливої частини КК (крім випадків призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом – ст. 69 КК України); 2) можуть бути призначені й у випадках, коли вони не передбачені санкцією статті Особливої частини КК України; 3) взагалі не передбачені санкцією статті Особливої частини КК України.

Контрольні питання:

1. Надайте визначення поняття покарання.
2. Назвіть основні ознаки покарання, розкрийте їх зміст.
3. У чому полягає мета покарання?
4. Які цілі покарання визначені в чинному КК України?
5. Дайте визначення системи покарань, розкрийте її ознаки.
6. Назвіть ознаки, за якими класифікують покарання.
7. Які види покарань належать до основних, додаткових і таких, що можуть бути призначені і як основні, і як додаткові?
8. До яких категорій засуджених можуть бути застосовані такі види покарань, як конфіскація майна та виправні роботи?